

In de schaduw van het onzegbare

een memoir

Atze van Wieren

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoudsopgave

11	Vooraf
15	Afscheid van de God der vaders
23	Jaren des onderscheids
32	Begin van de verlichting
37	Spinoza's godsbegrip
44	Het werk, en de God van Rainer Maria Rilke
47	Een terzijde over het leven op aarde
56	Terug naar Rilke
73	Kwantummechanica, of de theorie die (bijna) alles met elkaar verbindt
84	Mystiek moment, amor Dei intellectualis
92	Naar binnen in het atoom
121	Naar het 'andere bereik' en de 'wordende God' bij Rilke
131	Een heikel punt: over het kwaad
146	Slotsom
157	Bibliografie
159	Verantwoording

Afscheid van de God der vaders

Vandaag 1 januari 2025 begin ik mijn verhaal. Het oude jaar is vannacht in een orgie van kleurrijk vuurwerk en ontzettend harde knallen afgeschoten. Het was voor een groot deel van de wereld een deprimerend jaar met oorlog tussen Rusland en Oekraïne, tussen Israël en Hamas, en strijd tussen diverse rebelengroepen in Afrika. De wereld zuchtte onder complottheorieën, sabotagetechnieken, en de koude wind van een verslechterend internationaal politiek klimaat waait over de wereld. Later deze maand wordt Donald Trump beëdigd als 47^e president van de Verenigde Staten. Een autocratische, dictatoriale heerser komt aan de macht. Een leugenaar.

Ik ben thans 81 jaar. In de ratrace van het leven hoef ik niet meer mee. Ik kan vanaf de zijlijn toekijken hoe jongere mensen zich uitsloven, op jacht naar promotie, bekendheid, en hoe zij op sociale media hun 'zie mij eens' momenten opvoeren. De donkere wolken die zich boven ons samenvakken van klimaatrampen, oorlogen, idiote autocratische leiders, komen bij mij in het licht te staan van 'het zal mijn tijd wel duren'.

Ben ik daardoor een zure uitgebluste man geworden? Zo iemand die vroeger alles beter vond? Die in zijn vroegere wereld is blijven hangen?

Nee, helemaal niet.

Pas nu, op gevorderde leeftijd, meen ik scherp te zien

hoe de mens, de wereld en de kosmos functioneren en naar mijn bescheiden idee in elkaar steken. Het is wel jammer dat ik zo oud moest worden om dat te leren inzien. Ik ben, in veel dingen, een laatbloeier.

Wat mij tot deze inzichten heeft gebracht, is een aangeboren drang tot het zoeken naar antwoorden op de vraag waartoe wij op aarde zijn, hoe wij moeten leven, wat de zin is van ons bestaan, hoe het in godsnaam mogelijk is, dat wij leven op een planeet met een onwaarschijnlijke gevarieerdheid aan levensvormen in een onafzienbaar eeuwig heelal.

Die vragen houden mij al mijn leven lang bezig en hebben mij jong van geest gehouden. Een niet te stillen nieuwsgierigheid naar de diepere kern der verschijnselen.

Ik werd geboren in het oorlogsjaar 1943 en groeide op op 't Jachtveld, een gehucht tussen Surhuisterveen, Harkema en Rottevalle, in de Friese Wouden. Op een boerderij. In de natuur, tussen het vee, met 's nachts een suizende stilte. Ik herinner mij hoe ik soms wakker lag, een jaar of negen, tien, en bijna in paniek raakte, omdat ik mij trachtte voor te stellen hoe het zou zijn om later in de hemel eeuwig te moeten leven. Ik kon mij met de beste wil van de wereld die eeuwigheid niet voorstellen. Het leek mij een straf, een verschrikking. Nooit een einde? Dat kón toch niet! Toen al begreep ik niks van de op zondag in onze gereformeerde kerk te Harkema-Opeinde door dominee Tiesinga zaliger gepredikte heerlijkheid van een eeuwig leven in een hiernamaals, waar de volwassen

gelovigen kennelijk reikhalzend naar uitkeken. Dit aardse tranendal moest eerst worden doorstaan, maar daarna wachtte een eeuwigdurende heerlijkheid. Iets dus wat mij de ergste straf denkbaar scheen.

Mijn kijk op mens en wereld en de ontwikkeling van mijn morele kaders zijn aldus gevormd binnen de context van een gereformeerde opvoeding, gebakerd in een eenvoudig boerenmilieu van hard werken, plicht, geen flauwekul en een praktische liefde en aandacht voor dier en natuur. Immers, die ingrediënten vormen het kapitaal van de boer. Dát, en de afhankelijkheid van de natuur met zijn wispelturig karakter zijn mijn morele hoekstenen geworden.

Nu ik oud ben en mij heb voorgenomen mijn moreel testament op schrift te stellen, moet ik dáár beginnen.

Ijsbaan

Ik schaats op het donkere ijs van mijn jeugd,
mijn vingers zijn stijf, mijn veters te lang.
Ik hou mij vast aan een stoel die niet wil
en onder mijn voeten gaan schaatsen hun gang.

(Uit: *Grondstof*)

Zijn het die calvinistische waarden en normen die mij hebben gevormd? Hard werken, plichtsbesef, verantwoordelijkheid, soberheid, geen uitspattingen, bij uitstek naar voren komende eigenschappen in het leven en werken op een boerderij? Op een boerderij waar ook 's zondags het werk gewoon doorging, wij kenden geen scherpstijperij van wat op zondag wel of niet mocht.

Ik ben gedoopt. Dat gebeurde buiten mijn wil, als baby. Dat hoorde gewoon zo. Later, toen ik 19 of 20 was, deed ik ‘belijdenis des geloofs’. Staande voor de gemeente moest je, met toen nog tal van anderen, ‘ja’ zeggen tegen de dogma’s en leerstellingen van de gereformeerde kerk. Ook dit, althans voor mij zeker, hoorde er gewoon bij. Dat deed je nu eenmaal, nadat je als voorbereiding belijdeniscatechisatie had gevolgd.

Ik citeer uit een oud bijbeltje van Inekes (mijn vrouw) grootmoeder, uit de Catechismus, zoals die destijds klonk in ouderwetse bijbelspraak:

Uit de 4^e Zondag: vraag: Wil God zulke ongehoorzaamheid en afval ongestraft laten?

Antwoord: Neen Hij, geenszins; maar Hij vertoornt zich schrikkelijk beide over de aangeboren en werkelijke zonden, en wil die door een rechtvaardig oordeel tijdelijk en eeuwiglijk straffen, gelijk Hij gesproken heeft: Vervloekt is een iegelijk, die niet blijft in al hetgeen geschreven is in het boek der Wet, om dat te doen.

Wij spreken schande over de banvloek die in 1656 door de Joodse Sefardische gemeenschap over Baruch de Spinoza, 24 jaar, werd uitgesproken, maar, vraag ik mij af, was die zoveel erger dan verwoord in de Catechismus van de Gereformeerde Kerken, 250 jaar later?

Ik citeer uit die banvloek:

Met het oordeel der engelen en de uitspraak der Heiligen, bannen wij, verdrijven wij, vervloeken wij, en verdoemen

wij Baruch de Spinoza met goedvinden van God, Hij weze geloofd, en met goedkeuring van de hele heilige gemeente, in het aanschijn van de heilige boeken, met zeshonderddertien voorschriften die daarin geschreven staan, hem vervloekend met de banvloek waarmee Jozua Jericho vervloekte, met de verwensing waarmee Eliza de kwajongens verwenste, met al de vloeken, die in de wet geschreven zijn,

Hij zij verwenst bij dag en nacht, hij zij verwenst in zijn liggen en verwenst in zijn opstaan, hij zij verwenst in zijn uitgaan en verwenst in zijn ingaan; moge de Heer hem nooit vergeven en voortaan de toorn des Heeren en zijn gram inbranden op deze man, en hem opleggen alle vloeken, geschreven in dit wetboek.

Zo gaat het nog een tijdje door, maar dit lijkt mij wel voldoende om te illustreren wat de mens van ‘God’ gemaakt heeft en hoe hij hem voor zijn karretje heeft gespannen. Later spande, onder vele anderen, Hitler hem voor zijn karretje en in onze tijd doet Trump hetzelfde in de Verenigde Staten. Hij beschouwt zichzelf als door God geroepen en door God beschermd tegen een moordaanslag.

God als het grootste misverstand, als het duizendingendoekje, als *Gott mit uns*.

Eeuw na eeuw glijdt achter ons weg in donkere vergetelheid, maar de mens leert zeer moeizaam en de wijzen die God herdefiniëren en hem bevrijden uit zijn dogmatische dwangbuis, zoals Meister Eckhart, Teilhard de Chardin en Spinoza, om er maar een paar te noemen, worden met banvloeken monddood gemaakt.

Nu ik terugkijk op mijn ‘ja’ zeggen indertijd, heb ik spijt. Mijn kijk op de kerk, en dan ‘kerk’ in de meest ruime zin van het woord, en op alle ellende, verdriet, oorlogen, moordpartijen, die de kerken met hun in beton gegoten dogma’s, geloofsartikelen en voorschriften hebben veroorzaakt, is totaal veranderd. Dat ik mij ooit voor die kerk heb uitgesproken, neem ik mijzelf, met de wijsheid van nu, kwalijk.

Ik zal het er in dit stuk uitgebreid over hebben hoe dat zo is gekomen, de ommezwaai van 180°. En wat er voor in de plaats is gekomen. Iets wat mijn leven zó verrijkt en mijn gemoed zo blij en rustig heeft gemaakt. Hoe schamel en verdrietig staat daar tegenover wat de kerk te bieden heeft.

De kerk met zijn verkondigers riep de hel tot leven bij de gelovigen. Maakte ze bang, zó bang, dat ze bij het sterven trillend van angst diezelfde dominees en priesters te hulp riepen. Wrang.

En toch is er ook een andere kant. De kerk heeft, zeker in onze cultuur, gezorgd voor een overdaad aan prachtige kunstuitingen en ik wil de goede werken die in naam van de kerk worden verricht niet wegpoetsen en zeker ook de troost niet die ze geboden heeft.

Ik wil het alleen graag gedaan zien in het licht van een andere ‘God’.

Deze Nieuwjaarsdag is stormachtig en regen striemt tegen de ruiten van de Minervaflat aan de Ubbo Emmiusingel te Groningen, waar ik sinds 2016 woon met Ineke Bezuijen, mijn vrouw, die morgen 80 jaar wordt. Wij zijn al 57 jaar getrouwd. Wij verbazen ons

er nog altijd over hoe wij elkaar troffen, verliefd werden, en nog altijd een diepe genegenheid voor elkaar koesteren. Ook dit verschijnsel, de liefde, is één van die wonderbaarlijke raadselen, waarover ik mij verbaas en die mij bezighouden. Liefde als een emotie, als een heftige gemoedsaandoening die op onze planeet voorkomt en wellicht tot de mysteriën van de kosmos behoort. Aan het slot van dit verhaal zal de liefde terugkomen in een gewaagde stelling die met kwantummechanica te maken heeft.

Al meer dan twee weken laat de zon zich niet zien, alsof alle verdriet van het verstreken jaar zich heeft samengebald in een wolkendek dat van geen wijken wil weten.

Achter mijn schrijfbureau overdenk ik hoe wonderlijk een leven kan verlopen, hoezeer het afhangt van schijnbaar willekeurige gebeurtenissen en dan toch uitmondt in de zekerheid dat het blijkbaar zo moest zijn en niet anders.

Ik breng Albert, onze oudste zoon, inmiddels 56 jaar, naar de trein. Hij woont en werkt al vele jaren in Wenen, wat ook Ineke en mij elk jaar naar die prachtige stad en haar omgeving brengt.

De wind huilt in de steigers rondom het oude stationsgebouw. Het hele spoorcomplex wordt verbouwd en opnieuw ingericht. Het Oudejaarslied 'Uren, dagen, maanden, jaren, vliegen als een schaduw heen. Alles woelt hier om verand'ring en betreurt het dag aan dag,' neuriet nog na in mijn hoofd.

In vroeger jaren overviel mij vaak in dit jaargetijde een neerdrukkende melancholie, maar sinds de ommezwaai deren seizoenen mij minder.